

”Alla dessa rörelser äro endast grenar på samma träd”

Nelly Thürings tillämpade teosofi

Malin Arvidsson

Inför nyvalet i mitten av september 1921 pågick en intensiv verksamhet för att nå de många kvinnliga förstagångsväljarna. Socialdemokraten Nelly Thüring (1875–1972) reste land och rike runt för att hålla valmöten. Hon var en av partiets huvudtalare och i slutspurten åkte hon motorcykel för att kunna göra flera framträdanden per dag. Hennes insatser som agitator lyftes fram i kvinnoförbundets tidskrift *Morgonbris* och i flera socialdemokratiska dagstidningar.¹ När rösterna i Göteborgs stads valkrets hade räknats stod det klart att Nelly Thüring, som femte namn på listan, skulle få en riksdagsplats – tack vare att SAP hade gått framåt i valet. Hon och Agda Östlund blev de första socialdemokratiska kvinnliga ledamöterna i andra kammaren.² Det är också i egenskap av tidigare riksdagsledamot som Nelly Thüring är ihågkommen idag. Mindre känt är hennes stora intresse för teosofi, den mest inflytelserika strömningen inom västerländsk esoterism, som vann många nya anhängare under slutet av 1800-talet och 1900-talets första decennier.³ Thürings teosofiska livsåskådning kan idag framstå som något helt väsensskilt från partipolitiskt arbete, men följande citat ur *Teosofisk tidskrift* visar att hon inte var ensam om denna kombination i sin samtid:

Politik och sociala problem stå på dagordningen för många medlemmar. De vilja nu föra ut sitt teosofiska tänkande i samhällslivet. Många ha varit ivrigt sysselsatta därmed under valen, såväl i valarbete som valtal. Fru Nelly Thüring bör i detta sammanhang nämnas främst: Hon har i sin politiska gärning gjort en betydande insats, och jag vill hoppas att hon nu skall få det vidgade arbetsfält, som hennes pionjärarbete så väl förtjänar!⁴

Tidskriftens redaktör lyckönskade Nelly Thüring till att ha blivit invald i riksdagen, vilket tyder på att partimedlemskap inte längre var lika kontroversiellt som vid sekelskiftet 1900, då det i samma tidskrift hade debatterats huruvida en teosof över huvud taget borde ägna sig åt partipolitik. Att som socialist tala offentligt om teosofi och spiritism kunde dock väcka skarp kritik, något inte minst Kata Dalström fick erfara.⁵ Ett intresse för människans paranormala förmågor framstod för många som en ny sorts vidskepelse, oförenlig med socialism. Dessutom förknippades teosofin ofta med överklassen; flera av de tongivande personerna hade adlig bakgrund och för att ta del av de föredrag om naturvetenskapliga rön och religiösa spörsmål som de teosofiska kretsarna arrangerade krävdes en viss boklig bildning.⁶ Idéhistorikern Inga Sanner, som har studerat hur teosofin introducerades i Sverige, betonar att många av dess tidiga förespråkare tillhörde dem som kände sig hotade av industrialiseringen och socialismen. Samtidigt hade de teosofiska lärorna en radikal potential. Det fanns en grund för samhällsengagemang i föreställningen om ett universellt broderskap och övertygelsen om att ingen kan vara fri medan någon annan lider. Sanner ger flera exempel på att svenska teosofer under 1890-talet reagerade på sociala orättvisor och uttryckte sin sympati med förtryckta grupper, men framhåller att deras kritik av kapitalismens verkningar framför allt formulerades i moraliska termer. Vad som förespråkades var inte någon snabb samhällsomvälvning, utan ett gradvis andligt och moraliskt höjande av mänskligheten genom individens personliga utveckling och altruistiska handlande.⁷

Hur den spänningsfyllda relationen mellan teosofi och politik tog sig uttryck i Sverige under 1900-talets första decennier är ännu relativt

utforskat. Tidigare biografiska studier om engelska teosofier har dock visat att teosofi kunde utgöra en förenande länk för ett mångsidigt engagemang i sociala och politiska frågor: ”Theosophy provided one way of theorizing the connections between causes as apparently diverse as women’s suffrage, antivivisection, pacifism, anti-imperialism, and socialism.”⁸ Liknande radikala miljöer – befolkade av personer som förenade utopisk socialism med arbete för fred, nykterhet, vegetarianism och kvinnors rösträtt – förekom i flera andra länder.⁹ Det finns vissa belägg för personkopplingar mellan dessa rörelser även i Sverige. Exempelvis noterar historikern Samuel Edquist att IOGT:s tidskrift *Reformatorn* uppmärksammade vegetarianismen och gav rörelsen sitt stöd. En stark betoning på individens etiska ansvar var en gemensam nämnare för engagemang i dessa livsreformrörelser.¹⁰ Detta rimmade väl med teosofiska föreställningar om att individers andliga och moraliska utveckling var avgörande för att komma till rätta med sociala problem.¹¹ Min utgångspunkt är därför att Nelly Thürings engagemang i den teosofiska rörelsen inte var åtskilt från hennes roll som agitator och socialdemokratisk politiker, utan tvärtom centralt för hennes politiska gärning. I detta kapitel kommer jag att undersöka i vilken mån hon anknöt till en esoterisk diskurs i artiklar publicerade i socialdemokratiska tidningar och tidskrifter under 1910- och 1920-talen.¹²

Biografiska studier av personer som var intresserade av esoteriska strömningar kan synliggöra dessa idéers stora inflytande under det tidiga 1900-talet, men väcker samtidigt forskningsetiska frågor eftersom ett intresse för esoterism kan ha bidragit till att personen ifråga marginaliserades i sin samtid.¹³ Jag har här valt att framhäva Nelly Thürings långvariga intresse för teosofi, trots att hon i de analyserade texterna inte uttryckligen beskrev sig själv som teosof, vilket troligen hänger samman med Teosofiska Samfundets neutralitetsprincip. Medlemmarna förväntades inte uttala sig om politiska frågor i samfundets namn.¹⁴ Senare i livet talade hon dock själv öppet om sitt teosofiska engagemang. I en levnadsberättelse som Nelly Thürings son Nils har författat, baserat på egna minnen och intervjuer med modern, beskrivs de teosofiska idéerna som centrala för hennes inställning till samhäl-

let och som en drivkraft i hennes politiska arbete.¹⁵ Vidare är några teosofiska broschyrer från 1950- och 1960-talen det enda som finns bevarat i Nelly Thürings personarkiv, utöver levnadsberättelsen och korrespondens kring denna. Hur hennes livsåskådning förändrades över tid är svårt att säga något om, eftersom inga dagböcker och mycket få brev finns bevarade. Mitt syfte med att studera hur hon uttryckte sig i publicerade texter, ofta tillkomna i samband med valkampanjer, är i stället att ge exempel på hur teosofiska idéer användes i svensk politisk debatt i början av 1900-talet, något som hittills har uppmärksamats mindre än deras genomslag inom kulturlivet.¹⁶ Därmed vill jag bidra till att motverka den religionsblindhet som Inger Hammar har påtalat inom historisk forskning om kvinnorörelsen och den "sekularistiska tendens" som Anton Jansson och Hjalmar Falk har identifierat inom svensk idéhistoria.¹⁷

Teosofin introduceras i Sverige

Teosofiska Samfundet bildades 1875 i New York, samma år som Nelly Thüring (f. Nilsson) föddes utanför Hässleholm i norra Skåne. Medan H.S. Olcott var samfundets formella ledare var H.P. Blavatsky dess andliga auktoritet. Även om själva namnet innebar ett anspråk på att återknyta till uråldrig gudomlig visdom är den moderna teosofin att betrakta som en sorts religiös innovation, ett nytt sätt att intressera sig för andliga frågor som tog form under en tid då naturvetenskapens landvinningar utmanade etablerade världsuppfattningar. I teosofiska böcker och tidskrifter blandades kristen mysticism med influenser från buddhism och hinduism, och därmed introducerades exempelvis föreställningar om karma och reinkarnation i ett västerländskt sammanhang. I linje med uppfattningen att det fanns en kärna av universell visdom i alla religioner var ett av samfundets uttalade syften att bedriva jämförande religionsstudier. Trots att vissa teosofiska kärnidéer och verk hade en privilegierad ställning, såsom Blavatskys *The Secret Doctrine* (1888), framhöll teosofer ofta att det inte fanns någon enhetlig teosofisk doktrin. Det ansågs vara god praxis att hänvisa till flera olika urkunder och man betonade

gärna att det rörde sig om vetenskapliga studier av religion, medan detta anspråk på vetenskaplighet ifrågasattes av samtida kritiker.¹⁸

Viktor Rydberg har tillskrivits en central roll i grundandet av den första svenska teosofiska sammanslutningen 1889, men han blev själv inte medlem och källvärdet hos det protokoll som använts som belägg för att framställa denna kända författare som initiativtagare har ifrågasatts.¹⁹ Icke desto mindre var Rydberg en förgrundsgestalt inom den religiösa liberalismen, som vände sig både mot kyrkans maktställning och mot kristna dogmer. Redan under 1830- och 1840-talen hade den växande väckelserörelsen mer intensivt börjat ifrågasätta statskyrkan. I kölvattnet av Rydbergs bok *Bibelns lära om Kristus* (1862) fick den tyska kristendomskritiken ett större genomslag i Sverige på 1860-talet. Flera nya sammanslutningar sökte alternativ till den etablerade kristendomen.²⁰ Beteckningen ”fritänkare” användes under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet både om personer som helt motsatte sig religionen och om personer som, likt Rydberg, ville förnya kristendomen. Till de senare hörde de så kallade förnuftstroende, som med inspiration från unitarismen ifrågasatte treenighetsläran men fortfarande betraktade sig som kristna.²¹ Från Utilistiska samfundet, med Viktor Lennstrand i spetsen, kom mer hätska ifrågasättanden av statskyrkan och dess ledare.²² Ytterligare ett sätt att kritisera religionens ställning i samhället och förespråka religionsfrihet var att ansluta sig till positivismen, som Anton Jansson skriver om i sitt kapitel om Anton Nyström i den här antologin.

Det fanns flera beröringspunkter mellan fritänkeri och den tidiga arbetarrörelsen, även om relationen kunde vara komplicerad. Annie Besant hade varit organiserad fritänkare och medlem av Fabian Society i Storbritannien innan hon blev teosof.²³ Många av dem som introducerade teosofin i Sverige fanns med i kretsen kring tidskriften *Sanningsökaren*, som samlade förnuftstroende. Särskilt intressant i detta sammanhang är att A.F. Åkerberg både översatte några av de centrala teosofiska verken till svenska och var med och bildade den första socialdemokratiska föreningen i Sverige. Han såg socialismen som den sanna kristendomen men lämnade snart *Social-Demokraten* som skribent, och Sanner menar att utrymmet för moralisk utopism

snabbt minskade inom socialdemokratin. Skillnaderna mellan en mer konsensusinriktad medelklassradikalism med fokus på förbrödring och en mer klasskampsbetonad marxistisk socialism blev allt tydligare.²⁴

Den organisation som vid starten hette Teosofiska Samfundets Svenska Afdelning bytte 1891 namn till Svenska Teosofiska Samfundet, vilket 1893 ändrades till Skandinaviska Teosofiska Samfundet och 1895 till Teosofiska Samfundets Skandinaviska Sektion. Den maktstrid som utkämpades inom den internationella organisationen i mitten av 1890-talet, den så kallade Judge-krisen, ledde till en splittring av den teosofiska rörelsen. Några medlemmar av den skandinaviska sektionen bildade 1896 en ny organisation med namnet Svenska Teosofiska Samfundet. Efter ytterligare konflikter etablerades en svensk avdelning av Universella Broderskapet, som hade grundats 1898 av Katherine Tingley och hade sitt centrum i Point Loma i USA.²⁵ Det Teosofiska Samfundet (TS) med säte i Adyar i Indien som leddes av Annie Besant hade fortsatt många medlemmar i Sverige. Dessa ledare konkurrerade med varandra och bägge besökte Sverige vid flera tillfällen.²⁶ Nelly Thüring var medlem av Teosofiska Samfundet (Adyar) under större delen av sitt långa liv.²⁷

Mötet med teosofin i Skåne

För Nelly Thüring kom det teosofiska intresset långt före det partipolitiska engagemanget. Hon hade visserligen som ung hört den socialdemokratiska agitatorn Axel Danielsson tala i Kristianstad, men hon var inte medlem i någon socialistisk ungdomsorganisation. Enligt levnadsberättelsen var det en kund i den fotoateljé i Helsingborg där hon arbetade som assistent som introducerade henne för den teosofiska världsbilden genom att ge henne några broschyrer. Thüring har i efterhand beskrivit att begreppen ”karma” och ”reinkarnation” gav henne ett nytt sätt att förhålla sig till världens lidande.²⁸ I ett brev till Honorine Hermelin, tidigare rektor på Kvinnliga Medborgarskolan vid Fogelstad, skrev Thüring i början av 1960-talet att hon som barn hade plågats av frågor om samhällets enorma klyftor, men att teosofin

hade gett henne hopp om rättvisa för alla – i ett långt tidsperspektiv – och att meningen med hennes liv sedan dess hade varit att sprida detta budskap.²⁹

Innan jag kom i kontakt med Teosofien och därmed reinkarnationen, var allt ett enda virrvarr för mig och jag fann ingen mening i livet, ingen logik och ju mer jag tänkte och frågade desto mer obegripligt var allt. Att en skapare kunde vara så kärlekslös, hård och orättvis, att skapa några barn till snillen och med alla förmåner i livet och andra som idioter och brist på allt. Och så, att ett enda dylikt jordeliv skulle avgöra *en* evighet av himmel eller helvete. Som barn led jag tantalikval vid blotta tanken på denna ologiska tillvaro. Men blotta ordet ”reinkarnationen” blev luckan som öppnade sig till förståelse för allt och med det kom ljuset till min stackars pinade lilla varelse.³⁰

Den kund som introducerade henne till denna nya idévärld hette fröken Hallberg, och hon tillhörde troligen den teosofiska krets i Helsingborg som från andra halvan av 1898 till 1903 publicerade tidskriften *Nya Seklet*. Denna slogs senare samman med *Theosophia*, språkröret för den gren som efter splittringen kallades Universella Broderskapet och leddes av Katherine Tingley.³¹ Efter att ha flyttat till Lund, där hon startade en egen fotoateljé år 1900, gick Thuring 1902 med i en teosofisk loge som tillhörde Adyar-grenen av den teosofiska rörelsen. Det året hade logen 33 medlemmar.³² Aktiviteten var ganska livlig, med både enskilda och öppna möten, vid vilka det ordnades föredrag och uppläsningar av kända teosofiska författares texter.³³ Nelly Thuring medverkade också själv i programmet, till exempel läste hon i början av januari 1903 ett så kallat cirkulationsföredrag vid ett offentligt möte.³⁴ Bland de mer framträdande medlemmarna i logen fanns Henrik Sjöström, konstnären Fredrik Krebs och professorskan Clara Walberg, som donerade pengar till en ny lokal vilken fungerade som möteslokal och bibliotek.³⁵ Genom logen träffade Thuring sin blivande make, journalisten och redaktören Johan Göransson.

De gifte sig sommaren 1903 och första barnet, Linnea, föddes 1904. Redan innan sonen Nils kom till världen 1906 hade paret separerat.³⁶

Vid samma tid som Nelly Thüring började röra sig i den teosofiska kretsen i Lund började den ovan nämnda neutralitetsprincipen att ifrågasättas i *Teosofisk tidskrift*, som under 1900-talets första år var ett gemensamt forum för skandinaviska teosofer. Religionshistorikern Colin Duggan har visat på förändringar över tid i det internationella Teosofiska Samfundet när det gäller hur neutralitetsprincipen skulle tolkas. En av anledningarna till att H.P. Blavatsky och H.S. Olcott hade varit noga med att betona sin politiska neutralitet var att de verkade i Indien, där den brittiska koloniala administrationen satte potentiella upprorsmakare under övervakning. Under deras tid som ledare tolkades samfundets portalparagraf – strävan efter att förverkliga det universella broderskapet – främst som en uppmaning till individuell altruism. I och med Annie Besants ökande inflytande inom samfundet aktualiserades frågan på nytt, eftersom hon hade ett stort engagemang för socialt reformarbete.³⁷

År 1902 tog Johanne Meyer upp frågan till debatt i det skandinaviska sammanhanget. Hon var ledare för Marialogen i Köpenhamn och tidigare även Kvindelig Fremskridtsforening, och hon argumenterade för att teosofer hade ett ansvar att omsätta idealet om det universella broderskapet i praktiken, till exempel genom filantropiskt arbete.³⁸ Pekka Ervast, som senare grundade det finska Teosofiska Samfundet, deklarerade i ett svar att för honom betydde tillämpad teosofidetsamma som socialism. Samtidigt öppnade han för att teosofer som inte sympatiserade med socialismen kunde finna andra vägar för att bekämpa sociala orättvisor genom att agera i vardagslivet.³⁹ Ledaren för den norska sektionen, Richard Eriksen, reagerade på dessa artiklar och deklarerade att som medlem i Teosofiska Samfundet behövde man inte ansluta sig till någon särskild politisk ideologi. Han varnade också för att politisk aktivitet kunde stå i vägen för individuell andlig utveckling.⁴⁰ Liknande debatter fördes i flera andra länder och neutralitetsprincipen var en av anledningarna till att Annie Besant – numera ordförande för hela Teosofiska Samfundet (Adyar) – år 1908 grundade Theosophical Order of Service som

en separat organisation där teosofier kunde engagera sig i sociala och politiska frågor.⁴¹ Varken i *Teosofisk tidskrift* eller i bevarade protokoll från logen i Lund finns några tecken på att Nelly Thüring gav sig in i denna debatt, men att hon hade ett socialt engagemang framgår av att hon var aktiv i fredsrörelsen och redan i unga år anlätades som nykterhetstalare.

Teosofier i Göteborgs kvinnorörelse

Vad som blir tydligt vid en kartläggning av de sammanhang som Nelly Thüring verkade i är att det fanns många teosofier som strävade efter social och politisk förändring. Den teosofiska logen i Göteborg, som Nelly Thüring gick med i sedan hon flyttat dit för att starta en ny fotoateljé 1911, hade flera medlemmar som också var aktiva i den kvinnliga rösträttsrörelsen. Helen Sjöstedt, född 1865, höll tal vid det första offentliga mötet med Göteborgs Förening för Kvinnans Politiska Rösträtt (FKPR) år 1902 och var sedan vice ordförande i flera år. Sjöstedt gick bort 1910, och i dödsrunan betonade rösträttsföreningens ordförande Frigga Carlberg hennes två decennier långa engagemang i Teosofiska Samfundet och kallade henne samtidigt för Sveriges bästa teosofiska talare – hon hade gjort flera Sverigeturnéer. Helen Sjöstedt hade dessutom varit personlig vän med Annie Besant, agerat som hennes värd under flertalet besök i Sverige och översatt flera av hennes publikationer till svenska.⁴² I Helen Sjöstedt hade Göteborgs loge av TS (Adyar) alltså haft en personlig koppling till både Landsföreningen för Kvinnans Politiska Rösträtt (LKPR) och Teosofiska Samfundets internationella ledare.

Betty Westerlund var en annan tongivande logemedlem. Hon höll offentliga föredrag och var under en tid logens ordförande och senare vice ordförande för Svenska Teosofiska Samfundet.⁴³ Samtidigt var hon medlem i Göteborgs FKPR och styrelsemedlem i Göteborgs Kvinnliga Diskussionsklubb.⁴⁴ Ytterligare en kvinnlig logemedlem som framträdde på möten och skrev i *Teosofisk tidskrift* var Edit Hedlund (1870–1931).⁴⁵ Jämfört med dessa var Nelly Thüring inte lika aktiv i den interna debatten inom Teosofiska Samfundet, även om det

under denna period hände att hon höll föredrag på offentliga möten och deltog i diskussionen på årsmötena.⁴⁶ Men hon ingick i samma nätverk av personer som propagerade för kvinnors rösträtt och deltagande i det offentliga livet. Thüring var medlem i Göteborgs Kvinnliga Diskussionsklubb från starten 1911, och 1915 gick hon också med i Göteborgs FKPR, även om hon inte hade någon ledande position.⁴⁷

Utöver dessa personkopplingar mellan teosofiska kretsar och Göteborgs kvinnorörelse finns också tecken på att medlemmarna i Göteborgslogen läste feministisk teosofisk litteratur. I januari och februari 1914 stod Charlotte Despard's bok *Theosophy and the woman's movement* (publicerad 1913) på programmet.⁴⁸ Enligt Joy Dixon var Despard "the most prominent public exponent of a theosophical feminism during the suffrage years". Hon hade gått med i Teosofiska Samfundet 1899 och var ledare för Women's Freedom League, som hade brutit sig ur Women's Social and Political Union 1907. Även om Dixon alltså betecknar Despard's tänkande som teosofisk feminism, påminner hon om att Despard i sin samtid gjorde en poäng av att hon inte betraktade sig som feminist. I sin bok utgick hon från uppfattningen att själen inte har något kön när hon argumenterade för kvinnors frigörelse och deklarerade samtidigt att kampen egentligen inte stod mellan män och kvinnor, utan snarare mellan mänsklighetens maskulina och feminina sidor. Hon betonade behovet av balans och harmoni och sade sig kämpa för hela mänskligheten, inte bara för kvinnorna.⁴⁹ Eftersom det inte finns några mötesprotokoll bevarade i offentliga arkiv är det svårt att säga hur Despard's tankar togs emot, men bara det faktum att hennes bok så snabbt sattes upp på studieprogrammet visar att debatten om kvinnors frigörelse inom den engelska sektionen av Teosofiska Samfundet fick återverkningar åtminstone i en del teosofiska kretsar i Sverige.

Under Annie Besants ordförandeskap "feminiserades" teosofin och det blev ett större fokus på socialt engagemang. Det ledde till interna spänningar, inte minst 1914 då Besant kritiserades för att ha tagit parti för Storbritannien när kriget bröt ut.⁵⁰ Kort efter krigsutbrottet gick Nelly Thüring alltså med i SAP, ett beslut som hon i efterhand motiverade med fredsrelsens misslyckande med att förhindra kriget:

När kriget bröt ut insåg jag, att det inte var nog med de ideella rörelserna om man ville komma till rätta med krig och om man ville vinna något väsentligt för människorna. Starkare medel än fredsrörelser och resolutioner måste till här för. Men det måste vara en politik som arbetade för en bättre värld på alla områden och för alla människor, ej blott ett fåtals privilegier, och för denna uppgift arbetade ju blott det soc. partiet.⁵¹

Inom Göteborgs Socialdemokratiska Kvinnoklubb drev Thuring fram för allt sådana frågor som hon sedan länge var engagerad i: nykterhet och fred. Hon fungerade också som en förmedlande länk till övriga delar av den lokala kvinnorörelsen. Hon gjorde själv inga skriftliga inlägg i den återkommande debatten i *Teosofisk tidskrift* om hur en teosof bäst praktiserar idealet om universellt broderskap, men med tanke på att hon gick in i partipolitiken tillhörde hon troligen inte de som menade att en teosofs enda uppgift var religiösa studier och andlig utveckling i avskildhet.

Grenar på samma träd

Den socialdemokratiska kvinnoklubben i Göteborg förde fram Nelly Thuring som kandidat till stadsfullmäktige. Ett tecken på att nomineringen var kontroversiell finns i den lokala valtidning som arbetarekommunen gav ut under valkampanjen. Thuring medverkade med en artikel skriven i polemik mot en partimedlem som hade ifrågasatt henne på ett valmöte genom att säga att hon verkade tillhöra många ismer, men att frågan var om hon verkligen var socialist. Hon tog tillfället i akt att förklara sin ståndpunkt närmare. Under rubriken ”Varför jag anslöt mig till det socialdemokratiska partiet” intygade Thuring att hon var socialist, och det i ordets sannaste bemärkelse eftersom hon hade blivit det som ett resultat av studier och av etiska skäl, inte av materiella skäl.⁵² Hon gjorde alltså anspråk på att definiera den rätta socialismen och placerade samtidigt sig själv i en tradition av etisk socialism med mer fokus på gemenskap och broderskap än en analys av kapitalismen.⁵³ Som en ledstjärna

för sitt politiska arbete återgav hon följande citat, hämtat från ”en av Indiens filosofiska böcker”: ”Varje handling, som *främjar* en var-elses utveckling mot det stora målet, uppgåendet i Gud, är att göra det goda och varje handling som *hämmar* en varelse i detta, är att göra det onda.”⁵⁴ Författaren till boken angavs inte i artikeln men är sannolikt Swami Vivekananda, som blev känd för en större publik i samband med ett framträdande på ”Parliament of the World’s Religions” i samband med världsutställningen i Chicago 1893.⁵⁵ Några av hans föredrag gavs ut i svensk översättning 1911.⁵⁶ Boken lästes i flera teosofiska loger och det var troligen via Teosofiska Samfundet som Thüring kommit i kontakt med hans verk.⁵⁷ Själva citatet är däremot inte hämtat från denna svenska utgåva. På engelska lyder det: ”Every action that helps a being manifest its divine nature more and more is good, every action that retards it is evil.”⁵⁸ Vivekananda förespråkade en omstöpt version av vedanta som han menade hade potential att bli en universell religion. I sina skrifter och i sina tal i USA och Europa under resor 1893–1896 kritiserade Vivekananda dualistiskt tänkande och lanserade sin monistiska religionsfilosofi baserad på valda delar av den hinduiska traditionen som ett alternativ till såväl västerländsk materialism som andra former av hinduiskt religionsutövande. Det var alltså med hänvisning till Vivekanandas syn på gott och ont som Thüring motiverade sina politiska ställningstaganden:

När jag säger, att jag här fann den för mig naturliga förklaringen på hur att göra det goda, kanske ni förstår skälet varför jag är socialist, nykterist, fredsidealist, feminist, vegetarist, o.s.v. Alla dessa rörelser äro endast grenar på samma träd, framsprungna ur idéernas värld för att lyfta och förädla mänskligheten och hjälpa den i sitt mödosamma klättrande mot det stora målet, fullkomning.⁵⁹

Denna praktiska tillämpning på etiska och sociala frågor var inte något Thüring var ensam om, tvärtom strävade både Swami Vivekananda och religionsvetaren Max Müller efter att förena vedantafilosofins metafysiska utsagor med en moralfilosofi för det sena 1800-talets

brännande frågor. De anknöt därmed till samtida ifrågasättanden av kristendomen som grund för moralen, men gick också i polemik mot utilitarismens förespråkare. Vivekananda ifrågasatte inte bara sökandet efter största möjliga lycka som mål utan förespråkade också en uppgörelse med illusionen av individen som en separat enhet. I stället betonade han enheten hos allt levande, och i linje med detta presenterade han vedanta som en källa till enighet och medlidande.⁶⁰ Ytterligare en möjlig inspirationskälla för Thürings förklaring av hur de många olika ismerna hängde samman är Annie Besants essä ”Why I am a socialist” från 1893, där trädmetaforen användes på ett snarlikt sätt. Besant gav också uttryck för en liknande form av utopiskt tänkande, en idé om en ofrånkomlig social evolution som hänger samman med den teosofiska tidsuppfattningen.⁶¹

Kritik mot dogmatisk kristendomsundervisning

En annan artikel signerad Nelly Thüring som berör relationen mellan religion och politik är hennes inlägg i en debatt om kristendomsundervisningens utformning.⁶² Bakgrunden var att riksdagen 1919 hade antagit en ny undervisningsplan för folkskolan som bland annat innebar att tiden för kristendomsundervisning minskades rejält: från fyra eller fem timmar per vecka till endast två. Den socialdemokratiska ecklesiastikministern Värner Rydén, själv folkskollärare, hade på pedagogiska grunder riktat skarp kritik mot utantilläsning av Luthers lilla katekes. Han förespråkade i stället en etisk kristendomsundervisning med fokus på Jesu bergspredikan. Reformen var en kompromiss i en fråga som hade debatterats i decennier. Liberaler med frikyrklig förankring kunde instämma i att studier av Bibeln skulle ersätta katekesplugget, men hade troligen inte accepterat en helt konfessionslös religionsundervisning – vilket tidigare hade föreslagits i en socialdemokratisk motion.⁶³

Undervisning och uppfostran berördes vid denna tid ofta i *Teosofisk tidskrift*. Generalsekreteraren Erik Cronvall framhöll i sin artikel om en teosofisk skola i England, en internatskola i trädgårdsstaden Letchworth, att religionsundervisningen där var konfessionslös.⁶⁴

År 1920 besökte Nelly Thüring denna skola efter att ha deltagit i en bostadskongress i London.⁶⁵ Båda hennes barn stannade på internatet under året som följde.⁶⁶ Därmed kunde Thüring ge sig ut på längre talarturnéer, och hon sålde fotoateljén för att ägna sig åt politiken på heltid. Vid sidan om sina många föredragsresor våren 1921 skrev hon i socialdemokratiska tidningar.

I april behandlades frågan om kristendomsundervisning på nytt i riksdagen. De omfattande förändringarna hade ifrågasatts av en kyrklig opinion, som ville modifiera den revolutionerande reformen. Den 27 april röstade riksdagens andra kammare ja till en motion om att öka antalet timmar för kristendomsundervisning till tre per vecka.⁶⁷ Det var då Thüring skrev sitt rykande debattinlägg, riktat mot kyrkliga ledare och de konservativa riksdagsmän som hade förespråkat deras krav.⁶⁸ Motionen om ökat timantal föll senare i första kammaren, vars sammansättning hade förändrats till följd av nya rösträttsregler, så undervisningsplanen ändrades inte.⁶⁹ Men Thürings kritik mot vad hon uppfattade som en dogmatisk kristendomsundervisning är principiellt intressant i det här sammanhanget.

Många präster tänkte mer på världslig rikedom och sin ställning än på något annat, menade Thüring. Det passade dem bra att lära ut ”dogmerna” till folket eftersom en reformerad kristendomsundervisning skulle hota deras privilegierade ställning. Hon anlade också ett klassperspektiv på frågan när hon påpekade att ”rikemansskolorna”, som hon kallade dem, hade en annan form av religionsundervisning, på vissa ställen närmast en konfessionslös sådan. Detta enkla faktum visade enligt Thüring att motståndet mot en reformerad undervisning snarare handlade om att bevara det rådande samhällssystemet än om omsorg om den breda befolkningens religiösa skolning. Samtidigt förutspådde hon att denna form av kristendomsundervisning inte hade någon framtid i en tid då vetenskapliga framsteg utmanade den lutherska världsbilden.⁷⁰

Men om de Lutherska dogmerna kunde användas till att förslava det stora folkflertalet för århundraden tillbaka – när man samtidigt undanhöll det de fysiska vetenskaper, som kullkasta hela den sinnrika

dogmbyggnaden, så går det ej i längden att använda samma metoder i ett tidevarv då folket med makt stormar in i naturvetenskapernas underbara värld.⁷¹

Det skulle ligga nära till hands att tolka denna tilltro till den moderna naturvetenskapen och kritiken mot statskyrkan som en ateistisk hållning. Men Thüning var noga med att påpeka att socialismen inte stod i motsättning till religiositet. Tvärtom menade hon att ett av problemen med en dogmatisk kristendomsundervisning var att människor då inte fick samma möjlighet att själva fördjupa sig i kristendomens budskap.⁷² Själv framhöll Thüning att ”Kristi enkla men storslagna broderskaps- och kärlekslära” kunde inspirera till en radikal omfördelning i samhället.⁷³ Vid första anblicken skulle detta kunna tyckas motsägelsefullt med tanke på att hon tidigare anknutit till Vivekanandas moderniserade form av hinduism i ett försök att beskriva sin livsåskådning. En central uppfattning inom teosofin var dock att det i alla religioner fanns en kärna av universell visdom, ett synsätt som kommer till uttryck i följande framtidsscenario:

Men så visst som att människorna själva en vacker dag skaka av sig alla fjättrar som hindra det gudomliga hos var och en ifrån att komma fram, lika visst skall det också en dag skaka av sig allt det som nu hindrar dem från att förstå och tillämpa i levande livet de gudomliga sanningarna i kristendomen.⁷⁴

Thüning hänvisade alltså till moraliska principer som uttrycks både inom kristendomen och inom hinduismen, och när hon gjorde det betonade hon vikten av att själv söka efter ”de gudomliga sanningarna” snarare än att sätta sin tilltro till religiösa ledare, samt att läroren måste praktiseras i det vardagliga livet. Det förstnämnda var helt i linje med det teosofiska idealet om sökandet efter den innersta kärnan i varje religion, det senare karaktäristiskt för teosofer som förespråkade en ”tillämpad teosofi” för att komma till rätta med sociala problem.

Teosofi och socialism

Inför det första riksdagsvalet med kvinnlig rösträtt var oron stor inom socialdemokratien att det skulle innebära ett sämre valresultat, bland annat eftersom kvinnor ansågs vara mer religiösa och därmed mer mottagliga för konservativa idéer.⁷⁵ I den valbroschyr som Nelly Thüring gav ut våren 1921 via Socialdemokratiska Kvinnoförbundet hade hon, liksom många andra socialdemokratiska agitatorer, en mycket uppfordrande ton. Att gå och rösta framställdes som en plikt.⁷⁶ Thüring gjorde i sin valbroschyr också upp med föreställningen om att socialismen skulle vara religionsfientlig – något hon betecknade som en missuppfattning. Denna hållning utvecklade hon sedan i sitt bidrag till *Morgonbris* valnummer i september 1921, under rubriken ”Socialism och religion”.

Artikeln inleddes med en smått ironisk beskrivning av hur socialismen utmålades som kristendomsfientlig av dess ideologiska motståndare: ”Om den rysliga socialismen komme till makten skulle den avkristna folket, avskaffa kyrkan, ta bort religionsundervisningen i skolan etc.”⁷⁷ Thüring instämde visserligen i partiprogrammets krav på ett avskaffande av statskyrkan, men framhöll att detta inte nödvändigtvis innebar ett avståndstagande från religiositet, utan menade att ”socialismen visst inte är fiende till vare sig kristendomen eller någon annan religion; den bara sysslar inte med detta problem, utan vill att det skall vara en privatangelägenhet för var och en människa att ordna upp efter eget gottfinnande”.⁷⁸ Socialismens uppgift var ”att hjälpa oss att ordna upp våra yttre, fysiska livsförhållanden på ett nytt och förståndigare sätt”, och med hänvisning till att socialismen var en internationell rörelse pekade Thüring återigen på att detta projekt måste kunna samla individer med vitt skilda livsåskådningar: ”Och kunna vi inte alla, både religiösa utav olika sekter, materialister, idealister, ateister, teosofier, buddhister etc. förenas i ett arbete, som syftar till att åstadkomma ett nytt ekonomiskt samhällssystem, även om vi divergera på andra områden?”⁷⁹ Utan att framhäva sitt eget medlemskap i Teosofiska Samfundet nämner alltså Thüring här

teosofer som en grupp bland flera och ger samtidigt uttryck för en kosmopoliticism som var vanlig i denna globala rörelse.⁸⁰

I linje med den syn på religiositet som hon hade presenterat i artikeln om kristendomsundervisning menade Nelly Thüring vidare att dogmat och tvång riskerade att föra människor bort från religionen. Redan som ung hade hon ifrågasatt kristendomsundervisningen och blivit tillrättavisad av läraren. Nu förutspådde hon att statskyrkan skulle falla eftersom den inte gav människor det de sökte: verkligt andligt liv. Få präster var enligt henne verkligt religiösa, utan merparten tänkte mest på att berika sig själva.⁸¹ Thüring påpekade också att de som inte tillhörde statskyrkan inte nödvändigtvis ville kallas ”irreligiösa” – man kunde mycket väl vara socialist och samtidigt religiös: ”Det är alldeles riktigt att socialismen som sådan är materialistisk, men därför behöver väl inte socialisterna vara materialister.”⁸² Liksom tidigare talade hon om behovet av att förstå religionens innersta kärna: ”Och förrän man frigjort sig från alla former, allt sken och naiv dogmat, förr är man inte redo att ta emot det högre, andliga livet, förr söker man inte tränga till religionens sanna väsen, dess kärna och djupaste innebörd.”⁸³ För att detta skulle bli möjligt för många krävdes en konfessionslös religionsundervisning som barnen kunde förstå.

Thüring framhöll avslutningsvis att det kristna kärleksbudskapet kunde tjäna som inspiration för politiskt arbete för social rättvisa: ”A och o i kristendomen är kärleken; kärleken till de högre makterna och kärleken människorna inbördes och till allt levande i universum. Hur mycket av denna alltomfattande kärlekslära har blivit förverkligad i våra egoistiska samhällsförhållanden, i vårt dagliga liv?”⁸⁴ Hon likställde uttryckligen socialism med kristendom:

Nej, det är högst på tiden, att socialismen, som för mig ingenting annat är än förverkligad kristendom, inte dogm- eller skenkristendom, utan en levandegjord broderskärlek, kommer till vår hjälp så vi i enlighet därmed kunna ordna upp våra yttre fysiska levnadsförhållanden och i enlighet med kristendomens broderskapsprinciper, så vi slippa förbli skrymtare i alla tider.⁸⁵

I en sista uppgörelse med sina politiska motståndare, som menade att socialismen var religionsfientlig, gick Thüring så långt som att säga att socialister som strävade efter en radikal samhällsförändring i själva verket var att betrakta som mer religiösa än många andra: ”Ja, förvisso äro dessa, som *förverkliga* religionens anda tusen gånger mer religiösa än de, som bara *kalla* sig kristna.”⁸⁶

Avslutande diskussion

En analys av Nelly Thürings texter i socialdemokratiska publikationer i frågor som rörde relationen mellan socialism och religion visar att hon på flera sätt anknyt till en esoterisk diskurs. ”Broderskap” och ”förbrödring” är återkommande ord i de texter hon skrev som socialdemokratisk agitator och politiker, vilket är intressant i ljuset av att Teosofiska Samfundets portalparagraf var att verka för ett universellt broderskap. Även om det för utomstående betraktare kunde framstå som att hon var engagerad i vitt skilda rörelser argumenterade hon själv för att hennes arbete för fred, nykterhet, feminism och etisk socialism motiverades av en och samma strävan: en vilja att göra det goda, nämligen att främja människans uppgående i Gud. Hon hänvisade till både kristendom och hinduism, och när hon gjorde det betonade hon individens personliga andliga sökande och allt levandes enhet. Med andra ord gav hon uttryck för en esoterisk monism i sina beskrivningar av hur viljan att göra det goda fungerade som en grund för socialt engagemang och politisk handling.⁸⁷ I likhet med Annie Besant förespråkade hon en utopisk socialism som skulle betona organisk gemenskap snarare än konflikt och vara grundad i uppfattningen att mänskligheten genom återfödelse i allt högre former var på väg mot fullkomning.

Biografier över den världskända teosofiska ledaren Annie Besant har kritiserats för att vara alltför beroende av hennes egna självbiografiska texter, vars övergripande mål tycks ha varit att i efterhand övertyga om att hennes många organisationsbyten hade en inre logik. Den som tar den biograferades fokus på att skapa enhet i den egna livsberättelsen som utgångspunkt riskerar att göra sig blind för

paradoxer i personens politiska tänkande.⁸⁸ Alldeles oavsett sådana eventuella motsägelser är det ett resultat i sig att Nelly Thüring själv förklarade sambandet mellan sina olika ställningstaganden genom att använda esoteriska idéer och begrepp. Det tyder på att sådana föreställningar förekom inom socialdemokratien även under 1910- och 1920-talen, inte bara under partiets tidigaste år. Vidare var det inte en självklarhet för Nelly Thüring att låta sitt sociala engagemang få utlopp inom ramen för partipolitiken. När hon löste medlemskap i SAP år 1914 var partiväsendet fortfarande relativt nytt och de ideologiska skiljelinjerna inte lika väletablerade som några decennier senare. Thüring blev visserligen ifrågasatt för sin idealism, men lyckades bli invald både i Göteborgs stadsfullmäktige och i riksdagen. Under två mandatperioder kom hon att tillsammans med socialdemokratiska partikamrater och liberaler ta initiativ i frågor som rörde fred, nykterhet, socialpolitik och internationellt samarbete, innan hon drog sig tillbaka från rikspolitiken i slutet av 1920-talet.⁸⁹

Noter

- 1 Malin Arvidsson, ”Att tala till kvinnor och vinna deras röster: Socialdemokratiska kvinnoförbundets agitation inför valet 1921”, *Historisk tidskrift* 141:3 (2021).
- 2 Drude Dahlerup & Lena Wängnerud, ”Vägen till varannan damernas. Grindvakter, kvotering och representation”, i Ulrika Holgersson & Lena Wängnerud (red.) *Rösträttens århundrade: Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin i Sverige* (Göteborg & Stockholm 2018) s. 310–311.
- 3 Wouter J. Hanegraaff, *Western Esotericism: A guide for the perplexed* (London 2013) s. 130–131.
- 4 ”Det yttre arbetet”, *Teosofisk tidskrift* 31:10 (1921) s. 221.
- 5 Gunnela Björk, *Kata Dalström: Agitatören som gick sin egen väg* (Lund 2017) s. 237–276. Se även Johan Nilsson, ”Astralkroppar i partiets tjänst: Teosofi och buddhism i Kata Dalströms socialdemokrati”, *Religion* 3:1 (2020).
- 6 Per Faxneld, *Det ockulta sekelskiftet: Esoteriska strömningar i Hilma af Klints tid* (Stockholm 2020) s. 75–82.
- 7 Inga Sanner, *Att älska sin nästa såsom sig själv: Om moraliska utopier under 1800-talet* (Stockholm 1995) s. 304–324.
- 8 Joy Dixon, *Divine Feminine: Theosophy and Feminism in England* (Baltimore 2001) s. 10. Se även Diana Burfield, ”Theosophy and Feminism: Some Explorations in 19th Century Biography”, i Pat Holden (red.), *Women’s religious experience* (London 1983).

- 9 Se t.ex. Joan Sangster, *One Hundred Years of Struggle: The History of Women and the Vote in Canada* (Vancouver 2018); Colin Duggan, *The Theosophical Society and Politics: Esoteric Discourse, Esoteric Monism, and Theosophical Identity in Late 19th and Early 20th Century Britain and Ireland* (Cork 2018). Vad gäller relationen mellan teosofiska idéer och kampen för kvinnlig rösträtt har religionshistorikern Per Faxneld visat att Elizabeth Cady Stanton i sitt arbete med *The Women's Bible* anknöt till H.P. Blavatskys omtolkning av syndafallet. Per Faxneld, *Satanic Feminism: Lucifer as the Liberator of Woman in Nineteenth-century Culture* (New York 2017), s. 133–142.
- 10 Samuel Edquist, *Nyktra svenskar: Godtemplarrörelsen och den nationella identiteten 1879–1918* (Uppsala 2001) s. 169–170.
- 11 Sanner (1995) s. 317–322.
- 12 Kocku von Stuckrad, "Discursive Study of Religion: Approaches, Definitions, Implications", *Method and Theory in the Study of Religion* 25:1 (2013).
- 13 Maarit Leskelä-Kärki, "Ethical Encounters in the Archives: On Studying Individuals in Esoteric Contexts", *Scripta Instituti Donneriani Aboensis* 29:1 (2020).
- 14 Duggan (2018).
- 15 Nils Thüring, "Nelly Thüring. Den långa och svåra vägen", opublicerat manuskript. Handlingar efter Nelly Thüring, Handlingar ordnade efter ämne, samlingsserie, 1873–1985, F1:1, Göteborgs Socialdemokratiska partidistrikt, SAP, Göteborgs föreningsarkiv.
- 16 Faxneld (2020). Se dock Hedda Jansson, *Solbadets Buddha: Buddhism och teosofi i Ellen Keys livstro* (Stockholm 2023).
- 17 Inger Hammar, *Emancipation och religion: Den svenska kvinnorörelsens pionjärer i debatt om kvinnans kallelse ca 1860–1900* (Stockholm 1999); Anton Jansson & Hjalmar Falk, "Religion i det svenska idéhistorieämnet: Översikt och reflektion", *Lychnos: årsbok för idé- och lärdomshistoria* (2017).
- 18 James A. Santucci, "Theosophical Society", i Wouter J. Hanegraaff, Antoine Faivre, Roelof van den Broek & Jean-Pierre Brach (red.), *Dictionary of Gnosis & Western Esotericism* [E-book] (Leiden 2006), Hanegraaff (2013), Dixon (2001).
- 19 Tore Lund, "Rydberg och teosoferna", *Veritas* 23:1 (2007).
- 20 Inga Sanner, "Att sätta en sten i rullning: Viktor Rydberg som inspiratör av profan religiositet", i Anders Burman & Tore Lund (red.), *Efter Viktor Rydberg. Receptionshistoriska studier* (Stockholm 2020).
- 21 Anton Jansson, "Ateism", i Jonas Hansson & Kristiina Savin (red.), *Svenska begreppshistorier: Från antropocen till åsiktskorridor* (Stockholm 2022) s. 31–40.
- 22 Anton Jansson, "Ateister, utilister och förnuftstroende: Tre göteborgska fritänkarorganisationer 1881–1931", i Jan Christensen, Per Cornell, Johannes Daun & Martin Linde (red.), *Göteborg genom tiderna: Nedslag i stadens sociala och politiska historia* (Göteborg 2021) s. 441–469.
- 23 Stéphane Guy, "From Industrial Change to Historical Inevitability: Annie Besant's Socialism and the Philosophies of History", *Intellectual History Review*, 29:3 (2019).
- 24 Sanner (1995) s. 207–224.
- 25 Einar Petander, "Theosophy in Sweden", i Henrik Bogdan & Olav Hammer (red.), *Western Esotericism in Scandinavia* (Leiden 2016) s. 578–585; Johan Nilsson, "Kunglig förening. Den teosofiska Raja Yoga-pedagogiken och det tidiga 1900-talets

- yogareception”, *Aura. Tidsskrift for akademiske studier av nyreligiositet*, 12:1 (2021) s. 25–40.
- 26 Jansson (2023) s. 224–225.
- 27 Ingrid Dale, ”Till minnet av Nelly Thüring”, *Teosofi i Norden* 11:2 (1971) s. 41–42.
- 28 Nils Thüring, ”Nelly Thüring. Den långa och svåra vägen”, opublicerat manuskript. Handlingar efter Nelly Thüring, Handlingar ordnade efter ämne, samlingsserie, 1873–1985, F1:1, Göteborgs Socialdemokratiska partidistrikt, SAP, Göteborgs föreningsarkiv.
- 29 Brev från Nelly Thüring till Honorine Hermelin 1963 (i H.H:s samling), A 81:E:3, KvinnSam, Göteborgs universitetsbibliotek. Brevet är odaterat, men poststämplat i Johanneshov 27 februari 1963. Avs. N. Thüring Palmfeltsgården 5 a, Johanneshov.
- 30 Brev från Nelly Thüring till Honorine Hermelin 1963. ”Tantalikval” eller ”tantaluskval” är bildat från det grekiska namnet Tantalos och betyder ”stark känsla av obehag över att inte kunna uppnå ngt som ser ut att finnas inom räckhåll” (NE).
- 31 Petander (2016) s. 583.
- 32 Louise Vinge, ”Om konstnärer, konsthantverkare och författare i Lund omkring år 1900”, *Sparbanken Finn Årsredovisning 1995*, s. 43.
- 33 Arbetsordningen diskuterades i protokoll 14/9 1902. Lunds loge av Teosofiska Samfundet, Kulturen, Lund.
- 34 Protokoll 11/1 1903. Lunds loge av Teosofiska Samfundet, Kulturen, Lund.
- 35 Protokoll 12/10 1902. Lunds loge av Teosofiska Samfundet, Kulturen, Lund.
- 36 Skilsmässan ägde dock rum först 1917. Meddelanden om upplösta äktenskap (1884–1925), Haga Församling, Landsarkivet Göteborg.
- 37 Duggan (2018) s. 38ff.
- 38 Johanne Meyer, ”Teosofernas forhold til politik og sociale spørgsmaal”, *Teosofisk tidsskrift* 12:10 (1902) s. 232.
- 39 Pekka Ervast, ”Teosofi og socialism”, *Teosofisk tidsskrift* 12:12 (1902) s. 276.
- 40 Richard Eriksen, ”Teosofien og det sociale spørgsmaal”, *Teosofisk tidsskrift* 13:1 (1903) s. 10–13.
- 41 Dixon (2001) s. 139.
- 42 Frigga Carlberg, ”Helen Sjöstedt”, *Dagby* 1910:19 (1910) s. 217–218.
- 43 *Teosofisk tidsskrift* 23:3 (1913) s. 86, 23:7 (1913) s. 201, 24:1 (1914) s. 23, 25:6–7 (1915) s. 166, 26:3 (1916) s. 66 och 26:7 (1916) s. 230–233.
- 44 Birgitta Berglund Nilsson, ”Göteborgs Kvinnliga Diskussionsklubb, GKDK”, i Anette Carlsson (red.), ”Så här kan vi inte ha det!” *Fem kvinnoorganisationer i Göteborg. 100 års ideellt arbete när samhället svek* (Göteborg 2019).
- 45 Edit Hedlund, ”Teosofien tillämpad”, *Teosofisk tidsskrift*, 21:7–8 (1911) s. 159–176.
- 46 *Teosofisk tidsskrift* 24:1 (1914) s. 23, 24:6 (1914) s. 157, 29:6–7 (1919) s. 6, 35:4 (1925) s. 134.
- 47 Göteborgs Kvinnliga Diskussionsklubb, medlemsmatrikel, KvinnSam, Göteborgs universitetsbibliotek.
- 48 *Teosofisk tidsskrift* 24:2 (1914) s. 78.
- 49 Dixon (2001) s. 187. Se även Siv-Ellen Kraft, *The Sex Problem: Political Aspects of Gender Discourse in the Theosophical Society: 1875–1930* (Bergen 1999).
- 50 *Teosofisk tidsskrift* 25:1 (1915) s. 2–19, 25:2–3 (1915) s. 53–71.

- 51 Nelly Thüring, i *Socialdemokratisk kvinnogärning: Festskrift i anledning av Disa Västbergs 60-årsdag den 17 maj 1951* (Stockholm 1951) s. 220.
- 52 Nelly Thüring, "Varför jag anslöt mig till det socialdemokratiska partiet." Lokal valtidning, publicerad av Göteborgs arbetarekommun 1916.
- 53 Mark Bevir, *The Making of British Socialism* (Princeton, 2011) s. 282.
- 54 Thüring (1916).
- 55 Thomas J. Green, *Religion for a Secular Age: Max Müller, Swami Vivekananda and Vedānta* (London 2016) s. 10.
- 56 Swami Vivekananda, *Vedānta: idealet för en universell religion. Bhakti yoga. Människan – hvad hon är och hur hon ter sig. Atman. Stenografiskt återgifna föredrag utgifna af H. Holst* (Östersund 1911).
- 57 Boken finns upptagen bland litteratur som salufördes av Teosofiska centralbyrån, Stockholm och den lästes i logerna i Lund och Malmö. *Teosofisk tidskrift* 22:1 (1912) s. 29 och 22:5 (1912) s. 126.
- 58 Swami Vivekananda, *Complete Works of Swami Vivekananda, vol. 6* (Calcutta 1963).
- 59 Thüring (1916).
- 60 Green (2016) s. 119–122, 140. Det bör påpekas att både Vivekananda och Müller förhöll sig skeptiska till teosofin, samtidigt som de teosofiska nätverken och publikationerna bidrog till att sprida deras budskap. Thomas J. Green, "The Spirit of the Vedānta: Occultism and Piety in Max Müller and Swami Vivekananda's Interpretation of Ramakrishna", *Numen* 64:2–3 (2017) s. 230–231.
- 61 Guy (2019) s. 518.
- 62 Nelly Thüring, "Katekesfrågan", *Morgonbris* 17:7 (1921a), s. 4–5. Artikeln hade tidigare varit publicerad i *Nya Samhället* i april 1921 under rubriken "Kristendomen i skolan. En vidräkning med svartrockarna".
- 63 Karl-Göran Algotsson, *Från katekestvång till religionsfrihet: Debatten om religionsundervisningen i skolan under 1900-talet* (Uppsala 1975) s. 216–228.
- 64 Erik Cronvall, "En modärn skola: Arundale School, Letchworth, England", *Teosofisk tidskrift* 30:10 (1920) s. 207–212.
- 65 Göteborgs Stadsfullmäktiges Handlingar 1920 N:o 202, Protokoll 1920 N:o 8 s. 10–11. Skolan var uppkallad efter George Arundale (1878–1945), som år 1934 blev ordförande för Teosofiska Samfundet (Adyar).
- 66 Thüring, u.å., avsnittet Göteborg s. 18.
- 67 Algotsson (1975) s. 231–237.
- 68 Thüring (1921a) s. 4–5.
- 69 Algotsson (1975) s. 237.
- 70 Thüring (1921a) s. 4.
- 71 Thüring (1921a) s. 4.
- 72 Thüring (1921a) s. 4.
- 73 Thüring (1921a) s. 4.
- 74 Thüring (1921a) s. 4.
- 75 Arvidsson (2020) och där anförda arbeten.
- 76 Nelly Thüring, *Vad väntar 1921 av Sverges kvinnor?* (Stockholm 1921b). Broschyren trycktes först i 10 000 exemplar och sedan ytterligare 5 000. Protokoll 11/4 1921, 14/7 1921 och 26/9 1921, Förbundsstyrelsen, SSKF, S-kvinnor, ARAB.

- 77 Nelly Thüring, ”Socialism och religion”, *Morgonbris* 17:9 (1921c), s. 10. För en diskussion av skarp kristendomskritik i den tidiga svenska socialdemokratien, se Per Faxneld, ”The Devil is Red: Socialist Satanism in the Nineteenth Century”, *Numen: International Review for the History of Religions*, 60:5–6 (2013).
- 78 Thüring (1921c) s. 10.
- 79 Thüring (1921c) s. 10.
- 80 Hans Martin Krämer & Julian Strube (red.), *Theosophy across Boundaries: Trans-cultural and Interdisciplinary Perspectives on a Modern Esoteric Movement* (Albany 2020).
- 81 Thüring (1921c) s. 10.
- 82 Thüring (1921c) s. 10.
- 83 Thüring (1921c) s. 10.
- 84 Thüring (1921c) s. 10.
- 85 Thüring (1921c) s. 10 och 15.
- 86 Thüring (1921c) s. 15.
- 87 Duggan (2018) s. 6–7.
- 88 Guy (2019) s. 516.
- 89 Detta behandlas i biografen *Nelly Thüring: teosof, feminist, socialist* (under utgivning).